

MOLNÁR-BODROGI ENIKŐ

NYELVMENTŐ IRODALMAK

Kisebbségkutatás mint öncél?

■ Bármilyen furcsának is tűnne a cím, olyan témáról van szó, amely napjainkban is aktuális, amikor nyelvek tűnnek el félelmetes gyorsasággal. A világ nyelveinek 95 százalékát az emberek mindössze 5 százaléka beszéli, emiatt az irodalmi mező nyelvi diverzitását súlyosan veszélyezteti e nyelvek fokozatos kihalása.¹ Érdekes-e kísérletet tennünk arra, hogy mentjük a még menthetőt, az értéket, lassítsuk a nyelvi diverzitás rohamos szegényedését, miközben bennünk és körülöttünk fel-felüti a fejét a hiábavalóság ördöge?

Egyik kedves nyelvész kollégám azt mondta nekem évekkal ezelőtt, hogy valójában csak a nyelvészek érdeke kísérletet tenni egy veszélyeztetett nyelv megmentésére. Csak számámra fontos a nyelv, mégpedig amiatt, hogy legyen kutatási témája. Megdöbbenett akkor ez a kijelentése. Azóta hosszú idő eltelt, és sok mindent megértettem az Északi Peremvidéken, Svédországban és Norvégiában beszélt két veszélyeztetett balti finn kisebbségi nyelv, a meänkieli és a kvén kutatása során abból, amit a kollégától hallottam. Most már én is tudom, hogy egy nyelvet kívülről nem lehet megmenteni, legfennebb mesterségesen lélegeztetni valamennyi ideig. Ha egy beszélőközösség a nyelvvesztés útján előrehaladott, és nem látja hasznosnak saját nyelvét használni, egy olyan kutató (nyelvész, irodalmár, néprajzos), aki egy másik beszélőközösség tagja, nem sokat tehet a helyzet

Amint korábban is utaltam rá, amikor egy nyelv veszélyeztetett, az illető nyelvű irodalmat is annak tekinthetjük. Nem véletlen, hogy mind a kvén, mind a meänkieli nyelvi és kulturális revitalizáció egyik fontos területe a szépirodalom még akkor is, ha kevesen tudják olvasni.

megváltoztatásáért. Ugyanerről beszél egy neves csángókutató: „Azt hiszem, nem találkoztam olyan öregekkel, akik bánkódtak volna amiatt, hogy gyermekeik, unokáik nem tudnak magyarul. Ez így természetes, ez így észszerű: ha az anyanyelv elvesztése számukra valamiféle fájdalmas, megelőzendő trauma volna, megtanították volna őket rá. De nem az. Szavak? Nevek? Énekek? Imák? – Nincs mit sajnálni rajtuk, új szavak, új nevek, új énekek jönnek helyettük, lehet használni azokat is. [...] A népi pragmatikus szemléletben csak a funkció számít: aminek nincs gyakorlati haszna, azt sajnálkozás nélkül veszni hagyják.”²

Vagy mégis meg lehet és meg kell próbálni a lehetetlennek tűnőt? Szinte két évtizeddel ezelőtt elhatároztam, hogy erdélyi magyar nyelv-, irodalom- és kultúrakutatóként közelebből megismerkedem két kis rokonyelvünket még beszélő közösségekkel, és amivel tudok, hozzájárulok e nyelvek felélesztéséhez. Szélmalomharc? Lehet, de értelmét látom. Nagy élmény volt számomra olyan kultúrákkal, s ezen belül irodalmakkal találkoznom, amelyek kiemelt célja, hogy szolgálnak és megmentsenek eltűnőben levő nyelveket, azáltal is, hogy megteremtik azok írott változatát és nyelvtanát. Ebben a kontextusban az írónak hatalmas a közösségi felelőssége: az írásnak nem csupán esztétikai értéke, hanem anyanyelvet, kultúrát, népet újraélesztő funkciója van. Finn mitológiai hasonlattal élve az író itt sámán, mint a Kalevala Väinämöinenje, megjárja a poklot, és visszatér onnan, igaz, más céllal, mégpedig azzal, hogy anyanyelve mélyre eltemetett szavait visszahozza a mindennapi teremtő használatba. Erre csak a nagyszülők generációjának néhány tagja képes már, mert gyermekeik és unokáik a többségi nyelveken, svédül és norvégul szocializálódtak.

Kisebbségkutatásom kezdetén azt hittem, hogy a kutató lehet semleges. Aztán egyre jobban kételkedni kezdtem abban, hogy humán kutatások területén objektíven leírható tényekről beszélhetünk, ami azzal is együtt járna, hogy a kutató saját gondolatait, érzelmeit és előzetes tapasztalatait félretéve képes a létezőt leírni. Számomra a kisebbségkutatás mindig is több volt, mint tudományos téma, hiszen amikor a meänkieli és a kvén beszélőközösség helyzetével és irodalmával foglalkozom, akkor egyúttal óhatatlanul, újra és újra erdélyi magyar voltomat is értelmezem. Ami nekem természetes, etnikai hovatartozásom, anyanyelvem, és ahhoz elválaszthatatlanul kötődő kultúrám, más kisebbségek számára nem feltétlenül egyértelmű.

Egynyelvű központ, többnyelvű periféria

■ Ha szétnézünk Európában, nyilvánvaló, hogy a politikai hatalom gyakorlásában a központnak mindenütt monopolhelyezete van, s ez a hatalom áttevődik a kultúra területén betöltött pozíciójára is. A központ, konkrétan a főváros, amely jogot formál arra, hogy meghatározza és irányítsa az ország kultúráját, általában egynyelvű, s ez a többségi nyelv. Svédországban a svéd, Norvégiában a norvég. Azok a területek viszont, amelyeket a perifériának tekintenek (mint amilyen Észak-Svédország s ezen belül a Tornio-völgy, illetve Észak-Norvégia), mindig is többnyelvűek voltak. A premodern korban a népnyelvek természetes módon öröklődtek nemzedékről nemzedékre, és fontos szerepük volt a családban, a szomszédokkal és a faluközösséggel való kapcsolattartásban, valamint a különféle mesterségek elsajátításában és gyakorlásában. A 19. század második felétől, a nemzetállamok kialakulásával, a társadalmak modernizációjával és a beolvastási politika bevezetésével kezdődően a periférián, Észak-Svédország-

ban és Norvégiában lakó emberek kénytelenek voltak anyanyelvük mellett (aztán egyre inkább anyanyelvük helyett) az ország többségi nyelvét, a svédet és a norvégot elsajátítani, de ugyanakkor még hosszú ideig magától értetődő volt számukra valamennyire ismerni más kisebbségi nyelveket is, amelyeket a velük egy területen lakók beszéltek. Ma már egészen más a helyzet.

Többkultúráság és/vagy többnyelvűség

■ Mind a meänkieli, mind a kvén a finnugor nyelvcsalád balti finn ágához tartozó veszélyeztetett kisebbségi nyelvek. Az előbbit Észak-Svédországban beszélnek, főleg a Finnország és Svédország közötti határfolyó, a Tornio (svédül Torne) nyugati partján, észak felé legyezőszerűen kiszélesedő területen. A kvének hagyományos lakóterülete pedig Észak-Norvégia Finnmark és Troms megyéi.

Észak-Svédország többnyelvű régió: évszázadok óta finnt, lappot (számit) és svédet beszéltek itt. 1809 előtt a Tornio folyó völgye nyelvileg és kulturálisan egységes finn terület volt, 1809-ben a mai Finnország területe svéd fennhatóság alól orosz fennhatóság alá került. A folyótól nyugatra, Svédországban élő finnek kisebbségi helyzetbe kerültek, és nyelvüket egyre több svéd hatás érte.³ Közel egy évszázados beolvasztási politika után, az 1980-as években kezdődött el a nyelvi és etnikai emancipáció mozgalma náluk. 2000-ben érték el, hogy önálló nyelvvé nyilvánították a Tornio-völgyiek beszélte finn nyelvváltozatot, amelyet használói nemes egyszerűséggel *meänkieli*-nek ('a mi nyelvünk'-nek) neveztek el. Lélekszámuk alsó határértékeként 25 ezret szoktak említeni a kutatók, felsőként pedig 75 ezret.⁴ A meänkielit beszélők száma ennél jóval kevesebb, erre vonatkozó adataink viszont nincsenek.

A kvének Észak-Norvégiában élnek, nyelvi és etnikai csoportot, valamint történelmi kisebbséget alkotnak, amelynek kultúrája a finn kultúrán és nyelvre a finn nyelven alapszik.⁵ A meänkieli és a kvén egymásnak nagyon közeli rokonnyelvei, beszélői kölcsönösen értik egymást. A kvének ősei a 17–18. században telepedtek le Észak-Norvégia partvidékén, amely hagyományosan háromnyelvű, norvég, számi és kvén. A kvének lélekszámát 10000–60000-re becsülik és a kvén beszélők számát 1500–2000-re.⁶ A kvén nyelvi és etnikai emancipáció nagyjából ugyanakkor kezdődött, mint a meänkieli beszélők körében, s a nyelvet 2005-ben ismerték el önálló nyelvként.

Az önálló nyelvi státus azonban nem járult hozzá lényegesen e két kis nyelv felélesztéséhez. A nyelvi tervezéshez szükséges pénzforrásokhoz ugyan könnyebb hozzáférni, de a támogatást nem feltétlenül azok kapják, akik a nyelveket magukat fejlesztik, vagy akik az illető nyelven fejtik ki tevékenységüket, hanem akik országaik multikulturalitásának felmutatásához járulnak hozzá. Az alábbi idézet pontos képet nyújt arról, hogy Svédországban a kulturális sokszínűség elfogadott, a nyelvi gazdagság viszont kevésbé: „A multikulturális Svédország fogalma leginkább olyan kulturális megnyilvánulások pluralitására vonatkozik, mint az öltözködés, a zene, az étkezés és egyéb műtermékek. A 'multikulturalitás' nem foglalja magában a nyelvi sokszínűséget, amely gyakran mélyebb kulturális struktúrákat (és sokkal koherensebb közösségeket) juttat kifejezésre, mint másfajta műtermékek. [...] Míg a 'multikulturális társadalom' fogalma sokat veszített pontosságából és kifejező erejéből, a 'multikulturális társadalomról' szóló diskurzus aligha kezdődött el egyáltalán Svédországban.”⁷ Hasonló a helyzet

Norvégiában is, ahol a multikulturalitásról szóló diskurzus szintén napirenden van, viszont a többnyelvűségről jóval kevesebbet beszélnek.

Mi a kisebbségi irodalom nyelve?

■ Amint korábban is utaltam rá, amikor egy nyelv veszélyeztetett, az illető nyelvű irodalmat is annak tekinthetjük.⁸ Nem véletlen, hogy mind a kvén, mind a meänkieli nyelvi és kulturális revitalizáció egyik fontos területe a szépirodalom még akkor is, ha kevesen tudják olvasni. Hasznos lenne végre konkrét kutatásokat végezni azzal kapcsolatban, hogy hányan és milyen szinten használják ezeket a nyelveket, illetve milyen nyelvi kompetenciákkal rendelkeznek. Amíg ez nem látszik tisztán, addig nyelvtudásként fogadják el azt is, ha valaki néhány köszönési formát és éneket ismer.

Mind a Tornio-völgyi, mind a kvén szépirodalomnak csak egy kis része meänkieli, illetve kvén nyelvű. Egy olyan társadalomban, amelyben az emberek a többségi nyelveken tanulnak írni-olvasni, és mindennapi életükben is ezeken a nyelven kommunikálnak a legtöbb helyzetben, nem tartják feltétlenül szükségesnek a kisebbségi nyelvek írott változatát, s értelemszerűen a szépirodalmat sem.

Viinikka-Kallinen, a fennoskandiai irodalomkutató kisebbségi irodalomon egy adott kisebbség nyelvén írott irodalmat, illetve az illető kisebbséghez tartozó személy által más nyelven írott, de saját nyelvi-etnikai csoportját érintő témáról írott irodalmat ért.⁹ Ezt a meghatározást széles körben alkalmazzák az Északi Peremvidék kisebbségi irodalmainak definiálásában, valószínűleg a nagyfokú nyelvvesztés miatt.

Az erdélyi magyar irodalomkutató számára azonban a kisebbségi irodalom lényeges ismérve, hogy az illető nyelven írják, s egyetértek azzal, hogy igazán hitelesen a kisebbségi nyelvű irodalom képviselheti azt a kultúrát, amelynek része. Emiatt kiemelt fontosságot tulajdonítok két olyan északi író, a meänkieli Bengt Pohjanen (sz. 1944) és a kvén Alf Nilsen-Børsskog (1928–2014) munkásságának, akik következetesen írnak anyanyelvükön is, és akik egyszerre nyelv- és irodalomteremtők a maguk közösségében. A következőkben gazdag tevékenységüknek egy szeletét emelem ki, azt, hogy miként materializálódik náluk a nyelv, és miként látják a kisebbségi nyelv és vallás kapcsolatát.

A meänkieli és a kvén nyelvű irodalom nagyjai

■ Bengt Pohjanen a Tornio-völgyi irodalom legsokoldalúbb és legtermékenyebb képviselője. Svéd, meänkieli és finn nyelven ír, sokféle műfajban: regényt, verset, dalt, esszét, drámát, tárcát, musicalszöveget, novellát, s ezek mellett még tizenkét nyelvről fordít (angol, orosz, német, francia, spanyol, héber, görög, norvég, dán, lív, vepsze és karjalai). E nyelvi gazdagságból egyet érez leginkább sajátjának, és ez az anyanyelve, a meänkieli. Jóllehet Pohjanen előtt is írtak ezen a nyelven, az ő nevéhez fűződik az első meänkieli regény (*Lyykeri 'A Luger'*, 1985)¹⁰ és az első meänkieli színdarab (*Kuutot 'Kuuttóék'*, 1987, megjelent 2017-ben¹¹).

Pohjanen, saját országában kivételes módon, úgy határozza meg a meänkieli irodalmat, hogy annak meänkieli nyelvűnek kell lennie. Tudatosan vállalta azt a felelősséget, hogy anyanyelvét rendszeresen használja, ápolja, és növelje presztízsértékét íróként és közéleti személyiségként egyaránt. Nem véletlen, hogy a két világháború közötti transzilvanista írók rokonának érzem. A meänkieli olva-

sóközönsége nagyon szűk körű, mégis Pohjanen úgy véli, hogy a kisebbségi nyelven írott irodalom, már csak szimbolikus értékénél fogva is, jó esetben hozzájárulhat akár a nyelv felélesztéséhez is. S ha mégsem, akkor legalább egy olyan autentikus szövegkorpuszt jelent, amely alapján dokumentálni lehet a nyelvet, ha már senki sem fogja beszélni, illetve intézményes keretek között tanítani, ha lesz rá igény.

Anyanyelvéhez való ragaszkodását gyakran érzelmi alapú, költői nyelvezettel fejezi ki, mind tárcáiban, mind szépirodalmi műveiben. Egyik különösen szép tárcájában például, amely *A szó kenyere* címet viseli, egy hagyományos finn lapos kenyérfajta, a *rieska* metaforáját használja, amellyel a meänkieli szerepét írja le az azt beszélő közösség életében: „A meänkieli a mi kenyérünk. A mi földjeinken sarjadt, a mi esőink öntözték, a mi nyári napsugarunk érlelte, a mi sarlóink és kaszáink aratták le [...] a mi kályhánkban sütötték meg, s bár az idegen keménynek érezheti a szájában, nekünk bizony ízlik, és táplál bennünket.”¹² Sokféle konnotációja van a *rieskának*. Része az északi finn és ezen belül a Tornio-völgyi étkezési kultúrának, amelyet elkülönít mások kultúrájától. Ugyanakkor ahogyan a *rieska* táplálék a fizikai test számára, az anyanyelv a lelket táplálja, és erősíti az ember identitását. A *rieska* metafora használatában egyúttal a vallásos nyelv hatása is megmutatkozik, mivel a Bibliában (Jn 6: 35) Jézus önmagát az élet kenyérének nevezi. Nem véletlen ez sem, mivel a meänkieli közösség (a kvénhez hasonlóan), a többségi nyelveket beszélőktől eltérően nem evangélikus, hanem laestadiánus. Ez a 19. században a lutheránus egyházon belül létrejött keresztény ébredési mozgalom, amely az egyszerű életet, a bűnbánatot és a közösséget hangsúlyozza, jelentősen hozzájárult, a meänkieli és a kvén megőrzéséhez, ugyanis a finn nyelv volt az istentiszteletek nyelve szinte a közelmúltig. Párhuzamba állíthatjuk ezt a jelenséget azzal, ahogy a csángók római katolikus hite s a hitgyakorlás magyar nyelve nagy mértékben segített anyanyelvük megőrzésében.

Az alábbi idézetben valósággal testet ölt a nyelv, költői szóképekben jelenik meg szerepe az író életében, s ugyanakkor az írói-nyelvteremtői hitvallás is megfogalmazódik „nyelvem bábája” metaforában: „Az én nyelvem élni kíván, mint minden nyelv, friss levegőt szívni, lélegzeni és szagolni, nevet adni a virágoknak meg a halaknak, mesélni és vitázni, dalolni és sírni, más nyelvek között nyelvenk lenni. Meg akarom szülni ezt a nyelvet, s azután másoknak is segíteni a világra hozatalban. A nyelvem bábája kívánok lenni.”¹³

Pohjanenhez hasonló szerepe van Alf Nilsen-Børsskognak, ő írta ugyanis az első kvén nyelvű szépirodalmi műveket, hat regényt és öt verseskötetet. Regényei közül négy egy tetralógiát alkot (*Elämän jatko* – 'Az élet folytatása'¹⁴), s e műnek kiemelkedő etnopolitikai szerepe volt a kvén kultúrában, ugyanis a norvég nyelvű írókkal ellentétben, akik a kvének nyelvi és etnikai másságát, sok esetben másodrendűségét hangsúlyozzák, Nilsen-Børsskog a kvén közösség erejére és készségeire összpontosít. Legfontosabb üzenete az, hogy a kvén kultúra ma is eleven, gazdag, és van jövője.¹⁵

Nilsen-Børsskog, akárcsak Pohjanen, hitt abban, hogy a nyelv az etnikai kisebbségi kultúra legfontosabb ismertetőjele. Első regényének megjelenése után kijelentette, hogy kvén nyelven akart írni, mert számára lehetetlen lett volna hitteles történetet alkotni saját közösségéről bármely más nyelven, mint otthonának, családjának és szülőfalujának nyelvén. Mivel ő volt az első, aki kvénül írt, meg kellett teremtenie beszélt nyelvének írott formáját, és számos döntést kellett hoznia a helyesírással, a szókészlettel, valamint a különböző szófajok rago-

zásával kapcsolatban. Ugyanezt tette Pohjanen is, aki irodalmi művei mellett szótárat is szerkesztett, és nyelvtant is írt.

Nilsen-Børsskog verseire nem figyelt fel különösebben az olvasóközönség, amelyet elsősorban terjedelmes regényei érdekelték. Versesköteteiben meghatóan szép költői képeket találunk szülőföldjével, népével, annak nyelvével és hitével kapcsolatban. *Kantáta egy kis népnek* című versében például az anyanyelv mellett a saját vallás, mint közösségteremtő elemek, az állandóság szimbólumaként jelennek meg. Olyan szavakkal nevezi meg mindkettőt, mint *örökség* és *ajándék*:

„A nép drága és szép nyelvét
az ég adta örökségül
édes északi földünknek”¹⁶
„Két ajándékunk maradt meg
a hit és a drága nyelv.”¹⁷

Verseiben, akárcsak Pohjanennél, a nyelv materializálódik, táplálékká válik mind konkrét, mind átvitt értelemben. Az alábbiakban különböző érzékeket kapcsol egybe, a hallást, a látást, az ízlélést, az emocionális reakciókat, amelyekkel egyszerre lehet élvezni a nyelvet:

„Szavak számban mézízűek,
kávésajtnál édesebbek,
cukorral zamatosítják
az ébredő szomjas száját,
dalra keltik az étkezőt,
nagy szavak kimondására,
becsületre és hálára,
örömet hozni a népnek.
A világ nagy témáit is,
az ég minden csillagait
szavakkal lehet leírni,
szép szavakkal továbbadni
hallgatók millióinak.”¹⁸

A kávésajt ugyanolyan szerves része az észak-finnországi, a kvén és a meänkieli étkezési kultúrának, mint a rieska. Tehéntejből készült, rugalmas állagú, nem érlelt sajt, amelyet kívülről megpirítanak, és kis kockákra vágva forró kávéba teszik, majd kikanalazzák, amikor megpuhult. Azért írtam le ilyen részletesen ezt az élelmiszert, hogy érzékeltessem a rituális funkcióját is.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a Pohjanen és a Nilsen-Børsskog által művelt irodalom tematikája jóval gazdagabb, mint amit e tanulmány szempontjából kiemeltem. A világirodalom nagy és örök témái, mint az élet és halál, az öröm és szenvedés, az ember útkeresése és boldogulási lehetőségei, a nemzedékek közötti kapcsolatok, mind megtalálhatók benne. Ugyanakkor olyan, sajátosan kisebbségi közösségekre vonatkozó témákról is írnak, amelyek, bár helyi érdekűeknek tűnhetnek, mégis univerzálisak, ha arra gondolunk például, hogy az anyanyelv miatti megbélyegzettség, a többségi nyelveket beszélőkkel és a hatalmi pozíció-

Zárógondolatok

■ Tanulmányomban két olyan, az Északi Peremvidéken élő finnugor kisebbség esetével foglalkoztam, amelyek súlyosan veszélyeztetett nyelveket beszélnek. Megvizsgáltam azt a számunkra nem mindennapi jelenséget, ahogy párhuzamosan történik az írott nyelv és az irodalom megteremtése e nyelveken olyan kontextusban, amelyben íróik legnagyobb része a többségi nyelvet használja. Mind a kvén, mind a meänkieli nyelvi és kulturális revitalizáció egyik fontos területe a szépirodalom, s ez mindössze néhány író kezében van. Csak két olyan író lehet kiemelni közülük, akik rendszeresen és következetesen alkotnak anyanyelvükön is, a meänkieli Bengt Pohjanent és a kvén Alf Nilsen-Børsskogot.

Erdélyi magyar kutatóként másképp látom a kisebbségi irodalom helyét és funkcióit, mint skandináviai kollégáim, és hasonlóképpen, mint épp az általam megvizsgált két író. Azt tekintem autentikus kisebbségi irodalomnak, amely a kisebbség nyelvén írott, s ezáltal leghitelesebben képviselheti az illető kultúrát. Érdekes szem előtt tartanunk, hogy az irodalomnak esztétikai értéke mellett rendkívül fontos társadalmi, identitásképző, erkölcsi érték közvetítő, nyelvmegőrző és nyelvfejlesztő funkciója is. Egy veszélyeztetett kisebbségi nyelvet beszélő közösség irodalmának tanulmányozásához elengedhetetlen, hogy a közösség nyelvi és kulturális identitáskeresésének kontextusában vizsgáljuk az irodalom helyét. Kétségtelen, hogy a meänkieli és a kvén nyelvű irodalom olvasóközönsége nagyon szűk, de szimbolikus értékén ez nem kellene, hogy csorbítson, s éppen értékénél fogva képes lehet hozzájárulni a nyelv felélesztéséhez és fejlesztéséhez.

Nem láthatjuk előre, hogy mi lesz ennek a két (és még sok más) nyelvnek a jövője, de úgy vélem, nem is ez a kulcskérdés itt. Sokkal fontosabb az, hogy amit ma képesek vagyunk megtenni, azt tegyük is meg értük a kisebbségi nyelvek és irodalmak transznacionális szolidaritása jegyében.

■ JEGYZETEK

1. Domokos Johanna: *Endangered Literature. Essays on Translingualism, Interculturality, and Vulnerability*. Károli Gáspár Református Egyetem. L'Harmattan Publishing House, Bp., 2018. 14.
2. Tanczos Vilmos: *Keletnek megnyílt kapuja*. In: *Uó: Keletnek megnyílt kapuja*. Krónika Könyvek. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000. 132.
3. Leena Huss – Anna-Riitta Lindgren: *Monikielinen Skandinavia*. In: Marjut Johansson – Riitta Pyykkö (szerk.): *Monikielinen Eurooppa. Kielipolitiikka ja käytäntöä*. Gaudeamus, Helsinki, 2005. 257.
4. Laura Arola – Elina Kangas – Minna Pelkonen: *Meänkieli Ruottissa. Raportin yhtheenveto ELDIA-projektissa*. Research Consortium ELDIA, Mainz–Wien–Helsinki–Tartu–Mariehamn–Oulu–Maribor 2013. 3; Johanna Laakso – Johanna Sarhimaa – Sia Spiliopoulou Åkermark – Reetta Toivanen: *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*. Multilingual Matters, Bristol–Buffalo–Toronto, 2016. 121.
5. Lassi Saressalo: *Kveenit. Tutkimus erään pohjoisnorjalaisen vähemmistön identiteetistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1996. 15.
6. Laakso et al. im. 131.
7. Satu Gröndahl: *Identity Politics and Construction of Minor Literatures*. *Multiethnica* 2007/30. 28. Saját fordításom.
8. Domokos i. m. 11.
9. Anitta Viinikka-Kallinen: *While the wings grow. Planning a new standard language. Finnish minority languages meet the new millennium*. In: Helena Sulkala – Harri Mantila (szerk.):

- Planning a new standard language. Finnic minority languages meet the new millennium.* Studica Fennica Linguistica. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2010. 147.
10. Bengt Pohjanen: *Lyykeri*. Förlaaki Kamos, Övertorneå, 1985.
11. Bengt Pohjanen: *Kolme näytelmää (Antigone, Kuutot, Bara en ettöring)*. Barents Publisher, Överkalix, 2017.
12. Bengt Pohjanen: *Sanan rieskaa*. Meänmaan Aviisi 2009/3. 2.
13. Bengt Pohjanen: *A csempészkirály fia*. Koinónia, Kolozsvár, 2011. 180.
14. Alf Nilsen-Børsskog: *Elämän jatko 1. Kuosuvaaran takana*. Idut, 2004; *Elämän jatko 2. Aittiruto*. Idut, 2007; *Elämän jatko 3. Rauha*. Idut. 2011; *Elämän jatko 4. Viimi vuodet*. Idut, 2015.
15. Anitta Viinikka-Kallinen: *Alf Nilsen-Børsskog: The Author Chosen by the Language*. Multiethnica 2019/39. 17.
16. Alf Nilsen-Børsskog: *Kantaatti pienele kansale*. In: *Uó.: Poiminttoi*. Kainun Instituutti/Kvensk Institutt, Børselv, 2010. 40. Saját fordításom. 47.
17. Uo. 40. Saját fordításom.
18. Uo. 44. Saját fordításom.

